

Az alsóbencédi Gyallay-Pap család

székelyszentmihályi ága.

I. Pap Sámuel.

Mindig vonzottak a csendben munkálkodó ideális lelkek és mindig azok pártján voltam, akiknek méltánytalanságot vagy igazságtalanságot kellett szenvedniök s ezért régi tervem, hogy világot derítsek az unitárius multnak egy érdemekben gazdag, titokzatos alakjára, *Pap Mózes* egyházi főjegyzőre. Közben megkaptam az unitárius egyház levéltárából a Tarcsafalvi és Pap családok levelesládájának anyagát s ezeket átnézve sok olyan adatot találtam, melyek kikívánkoznak a leveles ládából, a levéltárból s melyek hűséges őrizői voltak nemcsak a családi birtokügyeknek, hanem a Gyallay-Pap-család sok elrejtett dicsőségének, sőt az adatok nagy része egyháztörténeti s köztörténeti szempontból is értékes. Ezeken kívül áttekintettem az Erdélyi Múzeum Egylet levéltárába helyezett benczédi Pap-családra vonatkozó letétbe helyezett anyagot s ezen kiadatlan okmányok összességéből egy érdekes és egyházi életünkben fáradhatatlan munkásságot kifejtő család képe tűnt fel előttem s így eredeti célomtól kissé eltérve, illetőleg azt kibővítve, kötelességszerűen röviden vázolniom kell a *Gyallay-Pap*-család kiválóbb képviselőit. Ebből a lófő-nemes, székely családból írók, katonák és földművesek voltak, tehát faji életünknek három legfontosabb életfenntartói törzséhez tartoztak. Egyaránt jól, sőt szépen forgatták a tollat és kardot s keményen tartották az eke szarvát az életetadó székely mezőkön és különösen hű és munkás fiai voltak unitárius egyházunknak.

A család első ismert vezéregyénisége *Gyallay Sámuel* (Gialay, Gialay, Gyallai) unitárius lelkész, aki Udvarhelyszéken, Magyarandrásfalván született; 1612-ben Tarcsafalván, később Derzsben s 1622-től újra Tarcsafalván volt prédikátor. Feleségül vette Gálffy Miklós benczédi birtokos nemes leányát s olyan jó módba jutott, hogy már 1645-ben búcsút vehetett a papságtól s mint vagyonos

birtokos úr élt tovább s vett részt Keresztúrfi-szék közéletében. Nevét nem közéleti szereplésével, hanem azzal tette maradandóvá, hogy fennmaradt tőle egy *kézírtos gyűjtemény*, mely jelenleg az Erdélyi Múzeum Egylet kézírattárának egy féltve őrzött anyaga. Vannak ebben a kézírtos gyűjteményben imák, prédikációk, egyháztörténelmi adatok s ezeken kívül lemásolva benne van Hunyadi Demeter püspöknek két beszéde, ami egymagában is nagy érték. A kézírtos könyv tartalma emelkedett szellemű íróra mutat, de magának a gyűjteménynek az is nagyban emeli a becsét, hogy a Bethlen Gábor által behozott könyvcenzura miatt a Bethlen és a Rákóczyak korában kevés unitárius szellemi termék jelenhetett meg nyomtatásban s talán ez is azért maradt kéziratban. Kívánatos volna, hogy ez az értékes munka valahogyan nyomtatásban jelenjék meg, s ha akadna egy unitárius Maecenas, akkor nemcsak két névvel gazdagodnék az unitárius egyháztörténelem, hanem egy értékes XVII. századi unitárius forrásművel is.

Gyallay Sámuelnek két fia volt: *Mihály* és *György*. A család eredeti neve tehát *Gyallay* s a *Pap* név csak úgy ragadt a családi névhez, mivel Gyallay Sámuelnek a foglalkozása kezdetben a papság volt, de már Mihály fiánál előfordul a *Gyallay* alias *Pap* elnevezés. A családban a Gyallay *György* ága vitte a fontosabb szerepet. Ennek fiát szintén Györgynek hívták, aki a kuruc korszakban sokat szerepelt s Udvarhelyszéknek volt assessora, hites székbírája. Gyallay Sámuel már maga is vagyonos birtokos volt, de unokája *György* azzal, hogy elvette farcádi Józsa János gazdag ügyvéd leányát, Erzsébetet, a családi vagyont 300 holdra emelte. A vagyon később megoszlott, mert Györgynek öt gyermeke volt, három fiú és két leány, Judit nevű leánya férjhez ment tarcsafalvi Pálffy Istvánhoz; Mária pedig kobátfalvi Kelemen Istvánhoz. A fiuk közül a legnagyobbbiknak, Jánosnak leánya volt Zsuzsa, aki Kiss Mihály kissolymosi lelkésznek volt felesége s így anyja II-ik *Kiss Mihálynak*, a híres háromszéki esperesnek, aki Kriza püspöknek igen nagy szolgálatot tett a *Vadrózsák* gyűjtésében s egyebekben is valósággal jobb keze volt Krizának, akinek véleményét minden fontos ügyben kikérte a költő püspök. János fiának, Sámuelnek a fia, *János* a napoleoni háborúk egyik hőse, aki tizenhatévi katonáskodás után megkínzott, meggyötört testtel tért vissza bencédi atyafiai közé s emlékezetessé tette nevét azzal, hogy öt szép darab földet hagyományozott az egyházközség-

nek. Ennek unokaöccse, *Pap György* kiváló népköltő. Az Erdélyi Múzeum Egylet kéziratárában megvan a *Gyallay-Pap daloskönyv* 1811. 16 r. 39 lev., amely a Gyallay-Pap családnak 1903-ban az Erdélyi Múzeumba letétképen adott levelesládájából került a kéziratárba. Ebbe a daloskönyvecskébe *Pap György* lemásolta azokat a darabokat, amelyekre szüksége van a falusi népnek a költészetből. Vannak benne alkalmi búcsúztató, névnapi stb. versek. Azonban *Pap György* nemcsak lemásolta a verseket, hanem Amadé László versformájának hatása alatt maga is írogatott alkalmi verseket: Márton napjára, Pál napjára való (*Pap Pál* volt a nagybátyja), *Judith* névnapjára, *Lakodalmi ének*, *Húsvéti vers*, *Búcsúzó* versek az iskolától, párbeszédben, a legértékesebb a daloskönyvben: *Rákóczi Ferenc búcsú-éneke* („Győzhetetlen én kőszálam.“)

A fentemlített *Pap György* assessornak második fia volt *Ferenc*. Ennek szépunokája *József*, aki az 1848/49-iki szabadságharc idején a medgyesi csatában hősi halált halt. Bátyja, *Mózes Bem* törzsszázadában szolgált s a szabadságharcból hazajövele után, mint a kurátor a bencédi templom újjáépítését tűzte ki életcéljául s azt dicséretreméltóan el is végezte, amit *Kriza János* püspök egyházi látogatása alkalmával elismerő módon kifejezésre juttatott. *Mózes* fia, *Zsigmond*, akit az egyház érdekében 25 éven át végzett buzgó szolgálataiért a szentmihályi egyházközség tiszteletbeli gondnokává megválasztott. Ma 86 éves korában élő krónikása családjának és falujának. *Zsigmond* fia, *Gyallay-Pap Domokos* a kiváló regényíró, aki több becses munkával gazdagította az erdélyi magyar irodalmat s az imperiumváltozás után örökre elévülhetetlen érdemeket szerzett a „*Magyar Nép*“ kitűnő szerkesztésével, mely lap a székely nép nyelvén szólva mindig eltalálta a hangot s nehéz viszonyaink között rendkívül építő és erősítő hatással volt a székelységre. Különösen nagy érdeme *Gyallay*nak az is, hogy az érthetlenség felé hajló, újabbkori stílus elferdülésekkel szemben mindig megőrizte a magyar klasszikusok által megalapított tiszta, magyaros, világos stílust, melynek ősforrása a népnyelv a maga kiaknázhatatlan nyelvkincsével. Szinte nyomon követhetjük e család ismeretéből, hogy a lelki és szellemi kincsek s az írói hajlam hogyan öröklődik át a családokban. A *Gyallay-Pap Domokos* kifejező, világos szép stílusa már megvolt a család ősnél *Gyallay Sámuel*nél s feltűnően megtalálható *Pap Sámuel* és *Pap Mózes* főjegyző hátrahagyott dolgozataiban is. Ez olyan öröksége *Gyal-*

laynak, amit még azok sem vehetnek el tőle, akik strucc módjára viselkednek vele szemben.

Gyallay-Pap György assessornak legkisebb fia, *Mihály*, ennek fia *Tamás*, kinek két fia közül György, mint dédapja hites székbíró volt, a másik pedig Sigmond elvette Tarcsafalvi Zsuzsánnát s Benczéből Szentmihályra költözött és megalapítója lett a *Gyallay-Pap család szentmihályi ágának*, mellyel dolgozatunk keretében részletesebben foglalkozunk.

Amint megállapítható, itt néptörténeti szempontból egy érdekes jelenség történt a *Gyallay* úri családból *Pap* néven egy új család alakult, amely később teljesen beolvadt a falusi népbe. Most Benczében és Szentmihályon körülbelül 32 család van *Pap* néven, átlag 20 hold birtokkal. A család újabban különösen szellemi pályákon emelkedett.

A *Pap* család a Tarcsafalvi címeres nemes családdal¹ összeházasodva a vezetést a *Pap* család vette át s 1805 április 16-án összegyűltek *Pap* Zsigmond uram felesége után való szentmihályi házához és atyafiságosan megegyeztek, hogy az eddig a Tekintetes és Nemzetes Tarcsafalvi Zsigmond uram gondviselése alatt tartott *közleveles ládát* megvizsgálták és ettől kezdve azokat *Pap Zsigmond* és felesége Tarcsafalvi Zsuzsánna házához s az ő kegyelmök gondviselésére bízták.

Pap Zsigmond nemes embernek tartotta magát s nem akarta elvállalni a falusi bíróságot, amiért a szentmihályi falusi bíróságot viselő szabad székelyek kérést adtak be 1810 dec. 11-én Udvarhelyszék Tisztségéhez címezve, melyben előadják, hogy Szentmihályon vannak olyan emberek, kiknek feleségeik után nemesi birtokaik vannak és mégis minden falusi szolgálatot teljesítenek, de *Pap Zsigmond*, aki Benczéből szállott felesége birtokára, bár a falu megválasztotta, a bíróságot nem akarja elvállalni, minthogy pedig igen kevesen vannak, kik bíróságot viselhetnek, kérik a széki Tisztséget, adjon ki olyan rendeletet, hogy ő kegyelme is viselje a tisztséget, mint más hasonló emberek. Udvarhelyszéken ebben az időben nem egyedülálló jelenség, hogy a székelyek húzódnak a bírói tisztól, amely csak terheket rótt viselőire.

Pap Zsigmondnak és Tarcsafalvi Zsuzsánnának egyetlen

¹ Rákóczy Zsigmond Gyulaféhváron, 1607. május 31-én kelt oklevelébcn Tarcsafalvi Albertnek nemességet és címet adományozott.

gyermekük *Sámuel* volt, aki 1798-ban született. Tanulmányait a székelyszeresztúri unitárius gimnáziumban kezdte meg szép eredménnyel, de családi körülményei miatt a jó reménységgel bízott tanulást félbe kellett szakítania. Hatalmas alakú, erős, szép szál ember lett belőle, akin a női szemek is ugyancsak megakadtak. Magához méltó nőt kapott feleségében *Bálint Máriában* s 59 évig tartó házasságukban virágzó családot alapítottak. Három fiú gyermekük volt *Mózes, Áron* és *Sándor*. Pap Sámuel, mint kitűnő gazda, minden tiszteséges eszközt felhasznál arra, hogy anyagi javait gyarapítsa s a család anyagi helyzetét biztos alapra fektesse. De nemcsak anyagiakban, hanem szellemiekben is igyekezett emelni családját. Mózes fiát taníttatta, bár ebben is takarékosnak mutatkozott. Szerzeményét 1824-ben azzal kezdte, hogy a felesége pénzével kiváltott Kobátfalvi Nagy Pétertől egy birtokrészt, melyet édes atya Pap Zsigmond és felesége Tarcsafalvi Zsuzsánna zálogosítottak el. Megfordítva csinálja, mint apja, most zálogbirtokokra ő ad kölcsönöket s ugyanakkor örök áron is vásárol birtokokat.

A minden tekintetben szépen előhaladó családban nagy keserűséget okozott az, hogy 1854. nov. 7-én meghalt legkisebbik fiok, Sándor. Már ekkor Pap Sámuelnek háromféle birtoka volt, a) egy kevés, amit ő anyai ágon örökölt, b) egy második rész feleségére, Bálint Máriára, mint régi törvények szerint *székely fiú-leányra* atyjáról maradt ősi birtok, c) egy harmadik rész tulajdon tiszta szerzeménye.

Ezekből minden illetőségre tekintet nélkül engedett át gazdálkodó fiának bizonyos darabokat használatra. Fia halála után ennek özvegyéről emberségesen gondoskodott, de a családi tragédia tovább folytatódott s Pap Sámuelnek meg kellett érnie, hogy menyé, elhalt fia emlékét meggyalázta. Ezért atyailag megkeresi és inti elhalt fiának özvegyét, hogy a kötött szerződő levélben az volt, hogy a Pap Sándor hagyatékából neki átadott jószágot és birtokot csak addig élvezheti, amíg férjhez nem megy, vagy házasságon kívül gyermeke nem lesz. Ez utóbbi feltevés megtörtént s az *anyaszentegyház botránkoztatására* már hatodik éve hitetlenül él, ezért elhalt férje nevét tovább nem viselheti s az attól maradt jószágot és birtokot nem használhatja, mint erkölcstelenül élő, hanem azokat adja vissza.

Pap Sámuel a birtokszerzésben nem nyugszik s 1822—1871. között pontos jegyüket vezetett 27 szerzeményéről, melyek között

voltak jószághelyek és külső birtokok úgy, hogy 180 hold birtoka volt, ami őt egyéni kiválóságai mellett a legelőkelőbbek sorába juttatta, az Ugronokkal s más előkelőkkel mulatott, vadászott, de népi voltárol sohasem feledkezett meg s a székelyek jogait védte az Ugronokkal szemben. Ha meggondoljuk, hogy családok, egyházak, nemzetek jóléte, fejlődése, előhaladása az anyagi megalapozástól függ, akkor nem tudjuk eléggé kiemelni Pap Sámuel ilyen irányú gazdálkodását.

A család mellett azonban a *hazát* és a *székely társadalmat* is híven szolgálta. Jó hazafi volt. Az 1848—49. szabadságharcban két fiával vett részt s ő is ette az üldöztetés, a mártiromság keserű kenyerét. Udvarhelyszék igazgatásában is tevékeny részt vett. Mint hites assessor (székbíró) szívvel, lélekkel működött a közjó gyarapodásán s nemcsak a szék vezetőségének érdemelte ki megbecsülését, hanem a székely nép előtt is közbecsülésben állott s szívében is helyet talált, mert ez az egyszerűen élő és öltözködő székely, többet használt a népnek, mint annyi nagyhangú hivatalbeli.

Felkeresik Pap Sámuel uramat, jótéteményéért messzi idegből jött levéllel is. Ágh Ferenc nevű rokona küld neki egy levelet, amely egy kis kortörténet. Címzése: P. S. bátyámnak rokonai hőérzéssel Szentmihályon. In Siebenbürgen, Letzte Post: Sztítás. Keresztur in Syeklerland. Laxenburgból 1851. ápr. 21-én indult el a lebélyegzés szerint az expressz levél, ahonnan a gyorsposta kocsin Wienbe, innen Alba-ba (Székesfehérvár) 27-én, Pesthre 28-án, Clausenburgba május 1-én jutott, Maros-Vásárhelyre május 2-án, innen Schässsburgba s csak körülbelöl 11—12 nap alatt érkezett a levél Székelyországba s Erdélyben csak Maros-Vásárhelyen kapott magyar nyelvű bélyegzőt, mert az ötvenes években átmenetileg német világ volt itt mindenfelé.

Ágh Ferencet a szabadságharc elnyomása után Laxenburgba hurcolták s ott katonáskodott. Április 20-án, húsvét első napján, reggel tisztogatta a katona ruháját s munka közben könnyeinek gyöngyharmatai polyognak a szemeiből, hiába igyekszik erőt venni magán, fájdalmas érzései kisajtolják keserű könnyeit, mert eszébe jut, hogy ezelőtt egy pár évvel e szent ünnep reggelén, ilyenkor prédikációt tanult, hogy magyarul hirdesse az ígét, s most hova jutott. Katonának, férfinak rosszul állnak a könnyek, de olyan szomorú helyzetben van, hogy sírni is tud, mert hát hova lett a szép magyar beszéd?

Búsongásba merülve elindul Ágh Ferenc a postára, mert a századhoz ő hordotta a hivatalos- és magán-leveleket. Mikor be- ment a postára, látta egy csomagocskán *Udvarhely* anyaszéknek és szülő falujának a nevét s kézhez kapva a csomagot, mint egy őrült szaladt a postáról a laktanyába, teljesen megfélemedve arról, hogy a hivatalos és más leveleket is el kellett volna, hogy hozza. Az öröm, a könnyek zápora s a nagy elfogódottság miatt nem volt képes a levelet felbontani és elolvasni, hanem oda adta egy marosújvári kedves lelki barátjának, akivel egyszerre fogták el. Ez a szenvedő bajtárs olvasta fel azután Pap Sámuel levelét, benne voltak a szükséges bizonyítványok is, melyek Ágh Ferenc szabadulását jelentették s nemsokára újra megláthatta szívből szeretett hazáját. Ágh Ferenc levelét ezekkel fejezi be: „Köszönöm, ezerszer köszönöm kedves bátyám irántami szíves fáradságát, tudom én, hogy nem kevés munkába, fáradságba került ezeknek kieszközlése, hanem abba is meg vagyok győződve, hogy *nemes lelke büszke rá, ha valakin segíthet, valakivel jót tehet*“.

Pap Sámuel tiszteletet keltő, ritka jelenség volt az egész vidéken, de mint *papok-sarja* mély, vallásos érzésű, buzgó unitárius volt és földi munkásságát az *egyházi* életben való fáradhatatlan tevékenységgel koronázta meg. Az egyszerű falusi élet természetes útjain hamarabb eljutnak az emberek Isten közelébe, mint a nagy város zajában botorkálók. Pap Sámuel azon ritka férfiak közé tartozott, ki semmi fáradságot és munkát sem kimélt az egyházköz- ség jogainak és érdekeinek megvédésében. Nem az egyházból, hanem az egyházért élt s egyházközségének a legerősebb oszlopa volt és gondosan vigyázott mindig arra, hogy az egyház az ő környezetében az erkölcsi és lelki élet termelője maradjon.

Benczéd és Kobátfalva leányegyházak Szentmihály anyaegy- házközség ellen pert indítottak, hogy Szentmihály a Hidegaszó nevű havasa jövedelmét ossza meg a leányegyházközségekkel, mivel már ezeknek is vannak templomaik s azoknak fenntartása költségbe került. Az Unitárius Consistorium már 1817-ben azt ajánlotta, hogy ez ügyet békességesen intézzék el, s az anyaegy- ház a közpénztárából a szükséghez képest segítse a leány- egyházközségeket templomaik javításánál, mert pereléssel, mind az anya-, mind a leányegyházak csak vesztenének, gyengülének.

Az egyházi főhatóság békeszózata azonban süket fülekre ta- lált s a Hidegaszó havasügyből évtizedes egyenetlenség támadt.

Felső és Alsó-Benczéd kurátorai 1839 dec. 22-én is azt kérik a Püspök úrtól, hogy kérésüket vegye kegyes és szent szívére és intézkedjék, hogy a Hidegaszó havasból Szentmihály-anyaegyház adja ki használatra az őket megillető részt.

Ezt a kérést a főhatóság közölte az anyaegyházközséggel, azért, hogy észrevételeit tehesse meg. A választ *Pap Sámuel*, számadógondnok a maga kezével írta. Itt már mutatkoznak az orosz-lán körmei. Szép, formás betűi határozottságra vallanak, tartalma szilárd akaratra s az egész felvilágosítás a korhoz mérten feltűnően szép és világos nyelvezettel van megírva. Rövid tartalma:

A két Benczéd kéri, hogy Hidegaszó nevű Havas évi jövedelmének bizonyos része adassék nekik, mire válaszáat a szentmihályi anyaegyházközség ezekben teszi meg:

1. Az egész kérelem tartalma merőben alaptalan, bizonyítás nélküli állítás.

2. A kérelem külső formája sem kielégítő, mert csak két ember írta alá; ezek közül is egyik aláíró törvényellenesen, mert sem manu propria, sem manu aliena feltéve nincs, ezen forma hiba miatt, továbbá azon okból, hogy mások nem írták alá, az anyaegyházközség arra következtet, hogy a kérelem nem közakarattól és egyetértésből készült s adatott be a Főtiszt. Püspök úrhoz.

3. A nevezett Havast minden ősi oklevél tisztán, csupán Szent-Mihály egyházközségének mondja; mindenkor annak volt rendelkezése alatt, annak jövedelme az anyaegyházközség pénztárába tétetett, de ennek így kellett lennie s ezután is így kell, hogy legyen, az anya templomot, a papi és mesteri épületeket abból tartja fenn az egyházközség. Hogy a leányegyházközségek templomot építettek, azt dicséretesen tették, de van is honnan és miből fenntartsák, javítsák, amikor szükséges. Az anyaegyházközség különben segítette őket s ezután is fogja támogatni tehetsége szerint, de csak *önakaratóból*.

4. Kérelmezők célját az anyaegyházközség vitatni nem kívánja, de annyi megállapítható, hogy ilyen eljárással, kérésekkel, titkon az anyaegyházközség nemes célját, *templom építését* hátráltatják. Ha szinte követelhetnének is valamit, azzal most hallgatniok kellene.

Ezen négy pont alapján kéri a Főtiszt. Püspök urat és a Generalis visitatiót, hogy a két Benczéd alaptalan kérését utasítsa el.

Erre a válaszra Székely Miklós püspök sajátkezűleg ezeket írta: Utasítás: A benn érdekelt tárgyban hozott vizsgálószéki ha-

tározat a Tiszteletes Anya Sz. Ecclesia Jegyzőkönyvében van beiktatva, Tordátfalván, 1840. január 18-án. Pap Sámuel a szentmihályi egyházközség szép vagyonát, mai napig az egyházi vagyon alapját képező havasait mindig féltékenyen őrizte és pedig eredményesen, mert a szentmihályi unitárius egyházközség vizsgálószerkesztői jegyzőkönyve szerint¹ Pap Sámuel érvelését a vizsgálószerkesztők is elfogadta és az alsó- és felsőbencédi leányegyházközségeknek a Hidegaszó havasi iránti követelését visszautasította. A havas kérdése még sokáig képezte vetélkedés, tülekedés tárgyát, mert a leányegyházközségek valahányszor kellemetlenkedni akartak újra és újra előálltak a követeléseikkel, hogy keserítsék az anyaegyházközséget, de végeredményében a Pap Sámuel bölcs szelleme él ma is, mert bár az erdélyi földreformmal elvették a mintegy 1200 holdat kitevő Havast az egyházközségtől és a politikai községek között osztották fel, de azért most is közösen használják azt az anya- és leányegyházközségek, mint ahogyan használták azt az ősök.

Pap Sámuel, mint gondnok, elévülhetetlen érdemeket szerzett különösen a mostani szép, díszes templom felépítésénél. A templom építési körülményeiről elég részletesen tájékoztat az a Bizonyítvány, melyet az 1846 június 24-ikén tartott vének gyűléséből állítottak ki Pap Sámuelnek, aki hét évi gondnoki terhes munkája után, mint számoló gondnok felmentését kérte. Az igazságos kérdésnek eleget kell tenni mindig, de Pap Sámuel kérését annál inkább teljesítették, „mivel kitarító munkássága és lankadatlan ügykezeléséből kifolyó érdemei az egész Ekklesia előtt” ismeretesekek.

A szentmihályi anyaegyházközség, a két Benczéd- és Kobátfalva leányegyházközségek az 1840-ik évben megállapították azt, hogy a régi időben épített s ennél fogva *külső formájára nem kielégítő*, jelenleg pedig a népességhez kicsi köztemplom helyett, új templom építtessék s miután a terv elkészült s megvitatás után helybenhagyták, elfogadták, Pap Sámuelnek, mint akkori gondnoknak kötelességévé tette az egyházközség vezetősége, hogy a templomot a tornyával együtt bontassa le, az alapot hanyassa ki és a használható mindenféle anyagot helyezze biztos helyre, hogy az építéshez szükséges 160 öl kőrött követ vitesse ki, hogy meszet égettessen, kilenc katlanból közel kétezer vékát, hogy a templom

¹ Kivonat a szentmihályi unitárius egyházközség 8-ik sorszámú vizsgálószerkesztői jegyzőkönyvéből. Hitelesítette *Marosi Márton* lelkész.

fedélzetéhez még szükséges cserepet, valamint a templomba készítendő székekhez megkívánható deszkákat is szerezzé be. Csak ezen elősorolt teendők mennyi időt, munkásságot, fáradságot, éjjeli-nappali gondot kívántak, azt bajos volna megállapítani. Ezeken kívül a kőműveslegényekkel való folytonos súrlódások, ételükről, italukról való gondoskodás s több más baj, melyeket minden előre vigyázás, mérséklés, lélekjelenlét mellett is kikerülni lehetetlen volt. Mindezeknek a legyőzésére éber lelki és testi erő, kitartó béketűrés volt szükséges s hogy ez Pap Sámuelben meg is volt, azt igazolja azt a tény, hogy 1843-ban a templom és a torony a templom magasságáig, mielőtt a hó leesett volna, mind be voltak fedve.

Ezen rendes építéshez sok anyag, sok pénz és sok kéz kellett, azonkívül nagymennyiségű élelmiszer kívántatott s mindezeknek elrendezése, vezetése s a kítűzött célra való fordítása a gondnok feladata volt s hogy mindazokkal, melyek kezére bízattak híven, lelkiismeretesen sáfárkodott, mindenekben a *közjót* nézte, az egyházközség java, előmenetele s boldogíthatása lelkesítette s hogy mindezekről pontosan számot adott, azt hivatalosan is igazolják s minden további számadás alól felmentik.

Nem találtam írásban feljegyezve semmit a templom építésének módjáról, pedig jellemző a székely leleményes észjárásra a szentmihályi unitárius templom építésének a ma is élő emberek ajkán meglevő hagyománya. Szentmihályon egy kis csúcsíves templom volt s mikor elhatározták, hogy új templomot építenek, a legnagyobb aggodalmuk azért volt, hogy az alatt a hosszú idő alatt, amíg az új templomot építik, az öt község (Szentmihály, Alsó-Felső-Bencéd, Kobátfalva és Demeterfalva) unitáriusai sohase mehessenek templomba ?

Pap Sámuel gondnok azt a tervet eszelte ki és hajtotta végre nagy fáradsággal, hogy a régi templomot épségben meghagyta s olyan nagy templomot építtetett a régi körül, hogy az új templom elkészüléséig mind a régibe jártak a hívek imádkozni. Mikor azután az új templom készen állott, akkor a régít az új templom ajtóján kihordták. Ez talán az *egész világon páratlan templomépítés*, amint láttuk sok fáradsággal járt s ezért az öt község unitáriusai összegyűltek tanácskozni, hogy miféle méltó ajándékkal lephetnék meg a sokat fáradozó, taposó gondnokukat. Végre egyhangúan abban állapodtak meg, hogy mivel nagyon sokat járt, vesznek

neki egy pár szép csizmát kárpótlásul azért, amelyet az építés alatti szaladgálásokkal elszagattott.

Nincs szó a fentemlített bizonyítványban arról a jellemző eseményről, hogy a szentmihályi anya-, Alsó-Felső Benczéd, továbbá Kobátfalva leányegyházak együtt akartak felvenni a templom építésére ezer forintot, de a székelyudvarhelyi református kollégium Elöljárósága csak azon feltétel alatt volt hajlandó a kölcsönt megadni, hogyha azt az egyházközségnek egy jóbirtokú tagja veszi kölcsön és a javait az adósságért leköti. Pap Sámuel felvett nevezett kollegiumtól 1845 május 14-én ezer mforintot, félévenkénti kamatfizetés mellett s ezen tartozás biztosítására leköti Nemes Udvarhelyszéki Benczéd és Szentmihályon levő jószágait s egyben igazolta azt, hogy semminemű jószága nincs lekötve adósságért senkinek. Ez összeg később 2275 m. v. forintra emelkedett s az egyházközség úgy brztosította Pap Sámuel, hogy neki viszont lekötölte a Hidegaszó nevű havast, sőt méltányolva Pap Sámuelnek jóakarató cselekedetét, az egyházközség vezetősége megengedi, hogy marhái a Hidegaszó havasában a közhelyen minden díjfizetés nélkül legelhessenek. Több nyugta (Quietantia) maradt, melyek arról tanuskodnak, hogy Pap Sámuel a kamatot mindig pontosan előre megfizette. Ez mindenestre olyan áldozat, amit ma legfőlebb testvérnek, ha megteszünk, de Pap Sámuel is édes testvérének tekintette mindig egyházközségét.

Pap Sámuel az egyetemes egyházért is meghozta a maga áldozatát. Egyházunk mindig szegény volt, de a legnehezebb időkben is mindig megtalálta a hangot és módot, mellyel szentegyházunk áldozatra kész embereit a hiányok pótlására lelkesítette. Így történt ez a szomorú Bach korszakban is, mikor az egész nevelésügy s az iskolák rendkívül nehéz helyzetbe jutottak, Székely Mózes püspökhelyettes idejében, 1856 szept. 20-án, az Egyház a hívekhez fordult s így kapta meg a Főhatóságtól a hivatalos felszólítást Pap Sámuel is, aki felajánlott 30 R. forintot, ami a legnagyobb összeg a szentmihályi gazdák adománya között, de kevésnek mondható a belső emberek áldozatához képest, mert ugyanakkor a szentmihályi pap 360, a mester 180 R. forintról adott kötelezvényt.

Sándor János igazgató a székelykeresztúri unitárius gimnáziumból küldött úgynevezett legatus tanulóknak az ajánlólevelet még 1883-ban is Pap Sámuel pártfogó címére adja.

Ilyen áldozatkész, egyházáért buzgó tevékenységet kifejtő környezetben nőtt fel *Pap Mózes* főjegyző, kinek apja olyan ember volt, hogy arra fia, mindig büszke lehetett.

Minden ember életében vannak kellemetlen percek és napok s *Pap Sámuel*t is megérintette az a vihar, ami kitört a szentmihályi egyházközségben. Hallomás után nem indulunk, hanem csak nyilvánvaló tényekre támaszkodunk, mert igazságosak akarunk lenni, de, hogy igazságosak lehessünk, egyszersmindenkorra le kell mondanunk a történetírásnak azon módjáról, amely mindig csak szépit s elhallgatja az emberi vonásokat.

Bözödről az Esperestől 1856 július 25-éről keltezte egy levél ment a szentmihályi unitárius anyaszentegyház intelligensebb rész főnökének *Pap Sámuel*nek. Megjegyzendő, hogy *Árkosi Mihály* esperes már előzőleg, május 4-én írt egy levelet *Demeterfalvi Osváth Márton* atyafiának s kérte, hogy a levél tartalmát közölje *Pap Sámuellel*, mint kollégájával, melyben *Árkosi* esperes rágalomnak mondja azt, mintha ő eszközölte volna ki azt, hogy *Gál Ábel* lett a szentmihályi pap. Ő nem fogadott el semmiféle ajándékot *Gáléktól*, csak egy kis mustárt s egy fazekacska szilvizet. Őt *Gál* személye sem befolyásolta. Igaz, hogy szép felesége van, de őt a 77 éves embert nem csábította el, de van olyan ember *Szentmihályon*, aki ellensége a papnak és papnőnek, mintha oda vitetükbe bele se egyezett volna. Itt még csak gyanúsítgatja az esperes *Pap Sámuel*t, de a július 25 iki hozzá intézett levelében kereken megmondja, hogy „ő volt, aki a papot meghívta *Iklandon* a szentmihályi papságra és ott húzamos ideig lakmározott, mint papmeghívó, még is maga lévén e tekintetben a főgágitátor és szereplő, már most mindent másra akarna kenni a *Gál Ábel* *Szentmihályra* tett rendeltetése tárgyában“. Ismételten felemlíti, hogy a papnő szépsége őt, elaggott embert nem befolyásolta: „nem tartok azon falusi legényekkel, akik táncvigalomban azt kiabálják :

Jobb a papnő, mint a pap,
Mert a pap csak pirongat,
De a papnő... csókot ad.

Nyilván tudom és mások is tudják, hogy a szentmihályi eklézsiában volt olyan egyén, aki ezen mondással tartott és tán ma is jó szívvel tartana azzal, ha lehetne“.

Ha a stílus az ember, akkor *Árkosi Mihály* esperesnek ez a

két levele, öt gyenge, zavarosan gondolkozó, nyers embernek mutatja, sőt olyannak, akinél a jóízlés is hiányzik, amit különösen a falusi legényektől átvett idézettel igazolt. Hogy Pap Sámuelnek ebben az ügyben s különösen a szép asszonnyal kapcsolatosan valami része lett volna, az lélektanilag alig magyarázható, mert azt a levelesládát, melynek alapján ezeket írom, Pap Sámuel maga rendezte és Árkosinak mindkét levelét beletette, míg ha bűnösnek érzi magát, bizonyára megsemmisítette volna azokat.

Hogy nem volt komoly alapja az Árkosi Mihály esperes gyanúsításának, mellyel oly epésen fordult Pap Sámuel ellen, azt kétségtelenül igazolja az Egyházi Főtanácsnak 37—1857 sz. leírata, melyet fent nevezett espereshez intézett. Ebből megtudjuk, hogy a szentmihályi egyházközség számos tagja beadott egy kérést Gál Ábel lelkész ellen s hivatkoznak arra, hogy Gál Ábelnek más egyházközségbe való helyezése már el volt határozva de nem hajtották végre. Ha pedig a Főtanács őket továbbra büntetni akarja, azt legfőleg az 1857-ik évre tegyék, de azt is csak félfizetéssel s az egyházközség jövőre más papot választhasson, mert különben kénytelenek lesznek a papi hivatalnak megfelelőbb betöltését a cs. és kir. magas kormány útján is keresztül vinni.

Egyházi Főtanács részletesen megvizsgálta ezt az ügyet, melyben az első panasz már 1852-ben érkezett s megállapítja, hogy a szentmihályi egyházközségben levő egyenetlenkedés és pártoskodás a *Gál Ábel lelkész és Fekete István helybeli tanító közt levő ellenségeskedésből keletkezett* és fejlődött ki, amit igazol az az írat, melyet a szentmihályi egyházközség vezetősége esperes útján felterjesztett az E. K. Tanácshoz, mely szerint: „Ha Előjáróságunk gyenge lenne továbbra is nézni azon *ellenséges gyűlöletet*, mely papunk Gál Ábel és oskola igazgatónk Fekete István urak házok tája közt már szinte *négy év óta tart Ekklesiánk gyalázatára* s hogyha az ebből kifolyó és Ekklesiánk tagjaira is áthatott kedvtelenségeket ellenőrizni lehetne is, miután papunk Gál Ábel úr és neje úgy nyilatkoztak a vizsgáló bizottság előtt, hogy inkább el'esznek a szentmihályi Ekklesia nélkül, *mintsem a mesteri házzal kibéküljenek*, mindamellett is, hogy más erkölcsi hibával vádolni lehetne, kénytelenítettünk T. papunk Gál Ábel úr iránti elégtelenségünket kinyilatkoztatni.“

Ezeket az esperesi jelentés is megerősítette, amely úgy találja, hogy a harag az asszonyok közötti szóváltásból keletkezett, amell

átragadt azután a férjekre is s valami kifürkészhetetlen ok is van. A kibékítést megpróbálták, amikor a tanító és felesége hajlandóbbak voltak békülni, mint a pap és papné. Ilyen állapot többször fordult elő régebben is egyházi életünkben s ezért mondta ki 1763-ban a Kálban tartott Zsinati Főtanács, hogy: „mind pap, mind mester atyafiak igyekezzenek magukat illendőképpen hivatalukban úgy comportálni, hogy illetlen magaviseletük okot ne adjon az Ekklesiának a meg nem marasztásra.“ Ennek alapján Főtanács, mivel kétségtelenül megállapított, hogy Gál Ábel és Fekete István tanító egymás közti egyenetlenkedésükkel a szentmihályi *egyházközség békéjét megzavarták*, ezért minkettől 1858 Szentgyörgynapján más egyházközségbe rendelni határozta, ha pedig a részükre kijelölt egyházközséget el nem fogadnák, akkor mindkettőt nyugalomba küldik.

Főtanács figyelmét nem kerülte el az a súlyos körülmény sem, hogy a szentmihályiak azzal fenyegetőznek, hogyha régi papjuk el nem megy, akkor ők új pap választhatásáért külső politikai hatósághoz fognak folyamodni. Ezért Főtanács a szentmihályi kérelmezőknek rosszalását fejezte ki s figyelmeztette őket azon egyházi törvényünk tiszteletben tartására, mely szerint Egyházi Főtanácsunk végzéseinek minden egyháztag köteles engedelmessé válni. Hogyha az egyházi életben erkölcsi kilengések vannak, azt maga az egyház kell hogy meggyógyítsa, ha pedig erre nincs is ereje, akkor betegségére nincs orvosság.

Szentmihály anyagilag egyik legjobb egyházközségünk s érthető, hogy Gál Ábel lelkész a fenti erélyes határozat után is mindent elkövetett, hogy ott maradhasson. Megnyert három presbitert s azok kérelmeztek Gál Ábel ottmaradhatásáért, de Székely Mózes 21—1858. Elnöki j. k. sz. február 2-án sajátkezű írásával — akkor nem voltak még sem litkárok, sem írógépek — határozottan megírta, hogy a Főtanács a lelkész elrendelését meghatározta s többé semmiféle kérvényezésnek nincs helye, mert a *Főtanács határozatával ellenkezőleg, sem a Püspökség, sem E. K. Tanács nem cselekedhetik*. Tudtára adja kérelmezőknek, hogy mostani papjuk Szentgyörgy napon túl semmi esetre sem maradhat ott, sőt, ha ottmaradásáért alattomos bűjtogatással tovább is munkálkodnék — papi állását elveszti.

A papi állások betöltése a multban is sok gondot adott a püspököknek. A püspök szilárd hangú elutasítása után a körületes igen sietően keresi meg a szentmihályi egyházközség gond-

nokát s felajánlja, hogy Gál Ábel helyébe Nagy Ferenc szentábrahámi, vagy Barta György tarcsafalvi lelkészek valamelyikét nem fogadnák-e el papjuknak, de a szentmihályiaknak egyik sem kellett, mire a Székely Mózes püspök helyettes úgy intézkedett, hogy a szentmihályi papság betöltése ügyében egy kinevezett bizottság jelenjék meg, ami meg is történt. Tanítónak pedig Bontza György sepsiszentgyörgyi tanítót választották meg, akit a püspök ki is nevezett.

Hiába hívta fel azonban az E. Főtanács az ellenségeskedő szentmihályiakat, hogy vitás ügyeiket, bajaikat az egyházi alkotmány keretén belül igyekezzenek eligazítani, mert maga a lelkész, Gál Ábel semmibe sem vette a főhatóság intelmét s panaszkodó, vádaskodó iratot adott be a cs és kir. Járási hivatalhoz *Pap Sámuel ellen*, melyben az egyházi főhatóság eljárása ellen is vádaskodik.

Erre a szegényíratra Pap Sámuel másfél ívre terjedő választ adott, melyből megtudjuk, hogy Gál Ábel azzal vádolta Pap Sámuelt, hogy ellene éjjel titkos gyűléseket tart s az egyházközség híveit lázítja, keveri a mérget, mire azt mondja Pap Sámuel, hogy ez hamis, bebizonyíthatatlan vád. A valóság az, hogy Gál Ábel, sem mint szónok, sem egyébképen a szentmihályi egyházközségben a papi teendőket ellátni nem tudja, azonkívül építések s más ügyekben helyes tanácsot adni nem tud. Az egyházközség jóléte s a vallás-erkölcsiség fenntartására semmi figyelmet nem fordít. A szentmihályi egyházközségnek olyan pap kell, aki hivatásának jobban meg tudjon felelni s ennek megvalósításáért küzdött Pap Sámuel is, kinek mindig szívügye volt az egyházközség jóléte, amelynek felvirágoztatását mindig szíven hordozta és maga is dolgozott több egyházközségi taggal, de éjtszakai gyűléseket sohasem tartottak s az egyházi főhatósághoz vádlevelet Gál Ábel ellen Pap Sámuel sohasem írt. Gál Ábel beszél bántásról, holott ő, hogy minél tovább maradhasson s élvezhesse az egyházközség szép jövedelmét, személyesen megkereste a gyengébb érzelmű, gyalogszeres bérfizetőit, adóhallgatóit s ilyenekkel egy-egy általa fogalmazott, de más kézzel újra lemásolt kérelmet aláíratott, sokszor éjjel is járva, maguk az eljárók írták alá a neveket, mely eljárásával annyira meggyűlöltette magát, hogy sem ellenfelei, sem hívei nem hallgatják s így szavai a puszta falaknak hangzanak el.

Egy Szentkirályra kiküldött bizottság megállapította s az

egyházi főhatóság is jóváhagyta, hogy Gál Ábelt nem tekintik rendes papjuknak s így nem illeti meg őt a teljes fizetés. Ezt az egyezményt Gál Ábel is aláírta s mégis azzal vádolta Pap Sámuel, hogy ő erőszakosan tartja vissza illetményeinek egy részét.

Gál Ábel a Főhatóságával szemben is vádaskodó hangot használt. A püspökhelyettes Gál Ábelt 1857 aug. 9-én szentmihályról a jól jövedelmező aranyosrákosi egyházközségbe rendelte, de Gál Ábel ellenszegült, nem fogadta el a neki felkínált új állást s ezért Székely Mózes püspökhelyettes Gál Ábelt, mint olyant, aki az egyházi főhatóságot is képes kijátszani, ideiglenesen *nyugalomba* bocsátotta.

Hiába igazolták, hogy Pap Sámuel alattomosan nem bűjtogatott a pap ellen, senkit nem lázított, titkos gyűléseket nem tartott, ellenben maga Gál Ábel idézett elő hívei közt egyenetlenkedést, pártoskodást, *miáltal az egyházközség előhaladtságát hosszú időre tönkretette*, hiába bélyegezte a Főhatóság is Gál Ábelt engedetlennek s fosztotta meg rendes papi állásától, mert a cs. kir. Járási Hivatal az alaptalanul vánaskodónak adott igazat s Székelyudvarhelyen 1859. 713. sz. határozatában elrendeli Pap Sámuelnek, hogy a visszatartott képét szolgáltassa ki Gál Ábelnek, a többi panaszával pedig a Törvényszékhez utasította Gál Ábelt.

A gyűlölet, a hivatalos hajsza, a ferdítés, a rágalom azonban nem tudta megingatni azt a becsületes dicsőséget, mely *Pap Sámuel* alakját a templomépítés óta körülvette s a cs. kir. Járási Hivatal ítéletével szemben felmenti őt a legfőbb törvényszék: *a történelem*. Az egyházi főhatóság sem felejtkezelt meg Pap Sámuel áldásos, örökéletű munkásságáról, 1868-ban a Főtanács megválasztotta a Tekintetes urat egyházi tanácsosnak s fia, Mózes már mint egyházi főjegyző írta alá az erről szóló hivatalos értesítést. Szülőföldje s az egész Fejér-Nyikó vidéke pedig „*az öreg*“ névvel tisztelte meg.

Közhasznú munkában hosszú étellel áldotta meg az Isten. Nyolcvannyolc éves korában halt, mikor végrendeletszerűleg meghagyta a szentmihályiaknak, hogy vigyázzanak az egyházközség minden javaira, mert virágzásukat csak az biztosíthatja. Ez az erős jellemű, kemény székely maga mondta meg eltemető papjának az alapígtét. Élete külön prédikációra volt érdemes s azt Sámuel I. 3. 10. ezen szavai alapján: „Monda az Úr Sámuelnek: Sámuel, Sámuel! felele Sámuel és monda: Szólj Uram, mert hallja

a te szolgád“ meg is tartotta Török Sámuel lelkész.¹ Nem volt nehéz feladat egy ilyen közhasznú, becses életről beszélni s az egész Fejér-Nyikó környéke megsiratta a Sámueli erényekkel bíró Pap Sámuel, ki példája volt a lelkiismeretességnek, az egyház iránti mély szeretetnek s a lelkes kötelességteljesítésnek.

Pap Sámuel sohasem számított arra, hogy érdemeit számon fogják tartani s nevére már a régmúlt idők árnyéka borult, de a történelem kiássa sírjából az igaz érdemet és feljegyzi ezen Isten szavára hallgató, buzgó, nemes lélek áldozatkészségét, a nagy templomépíttetőt, hadd szemléljék későbbi korok unitáriusai a követendő példát.

P. Szentmártoni Kálmán.

Nincs, ki irtaná . . .

*Tudod, a szőlő vesszejét,
ha százszor újra metszenéd,
vádajtás rajta lesz elég:
és mégis tart a küzdelem, —
csak vágod egyre, szüntelen,
csak azt hagyod, min fűrt terem.*

*Tudod, meddő az ostromod;
ma kiszaggattál sok gyomot,
a holnapit el nem nyomod:
és mégis téped, szaggatod,
mi jó-termő, csak azt hagyod,
hogy rakva álljon asztagod.*

*De éned szőlővesszeje
száz fattyát, nincs, ki messe le.
Be kár ez állandó robot:
mert közben — gazzal lesz tele
a lelked s nincs, ki irtaná
a mindent-elnyomó gyomot . . .*

Fülöp József.

¹ Török Sámuel: Szentmihályi Pap Sámuel emléke. Halotti egyházi beszéd. Keresztény Magvető. XXI. köt. 164 l.

KÜLÖNFÉLÉK

Unitárius Irodalmi Társaság. Az Unitárius Irodalmi Társaság 1939. május 29-én az unitárius püspökség kollégiumi dísztermében nagyszerű felolvasó ülést tartott. Dr. *Ferenczy Géza* elnöknek egészében közölt s nagy tetszéssel fogadott megnyitója után Dr. *Mikó Imre* tartotta meg székfoglaló értekezését: „*A vallási kisebbségek védelme*“ címen. Bevezetésében elmondja, hogy az unitáriusokat, mint a kisebbségek kisebbségét közelről érinti a vallási kisebbségek védelmének kérdése. Majd történelmi áttekintést ad a vallási kisebbségek védelméről, mely már a reformációval kezdődik s három századon át Európa történetének minden politikai megmozdulásában fontos tényező. A XIX. században a vallás ereje hanyatlak és helyét a nemzetiségi eszme foglalja el. A nemzeti és vallási kisebbségek védelmét a világháború után is biztosítják, azonban a nemzetközi jog, nemzetközi garancia nélkül csak írott betű marad. „Egyetlen kisebbség sem pusztult el csak azért, mert jogai nem voltak törvénybe iktatva, viszont egyetlen kisebbséget sem tartott meg a törvény betűje. A vallási és nemzeti kisebbségek igazi védelmének a jog és történelem csak a formáját adja meg, a lényeg itt sem a mások által nyújtott védelem, hanem a kisebbség *belső önvédelme*. Ennél az önvédelemnél pedig az egyház és iskola döntő szerepet játszhatnak, mert a lelkek feletti hatalmával olyan kisebbségi embertípust, olyan sajátos lelkületet alakíthat ki, amelyik ellen tud állani az asszimiláció és disszimiláció veszélyének egyaránt... A kisebbségi élet titka tehát az adott lehetőségek mesterei felhasználásában rejlik... Ha a sors nekünk unitáriusoknak örökös kisebbségi életformát rendelt, akkor én szeretném, ha ennek az új embertípusnak a kialakításával az unitarizmus mutatna az egyetemes kisebbségi magyarságnak példát.“ Majd *Gyallay-Pap Sándor* író és szerkesztő olvasott fel költeményeiből nagy tetszéssel. Ezt követően *P. Szentmártoni Éva* meleg, színes hangjával nagy sikerrel adott elő Verdi: *Álarcos bál-jából* egy áriát *P. Szentmártoni Kálmán* né művészi kíséretével. Végül nagy figyelmet és elismerő érdeklődést keltett *Gyallay-Pap Domokos* joghallgatónak, mint vendégnek felolvasása. A felolvasás eredeti oklevélkutatás alapján egy régi pör érdekes fordulatait s a pörben szereplő unitárius vonatkozású emlékek művelődéstörténeti jelentőségét ismer-